

Проблеми підростаючої особистості: психологічний вимір самоствердження

У статті презентується інформація теоретичного та експериментального змісту щодо психологічної проблеми самоствердження підростаючої особистості у різних соціальних взаємодіях. Психологічні особливості процесу самоствердження підлітка проявляються у позитивному «Я» вимірі (прагнення до розуміння, схвалення, поваги тощо) та негативному «Я» вимірі (прагнення до агресивності, конфліктності, зухвалості тощо). Результати дослідження засвідчили, що зростаюча особистість (сучасний учень) в навчально-виховному процесі якомога швидше прагне самоствердитися та самовизначитися з власними бажаннями, вподобаннями та намірами у різноманітному спектрі «Я».

Ключові слова: особистість підлітка, самоствердження, саморозкриття, самовизначення, самореалізація, самоцінність, самоповага.

В статье презентуется информация теоретического и экспериментального содержания о психологической проблеме самоутверждения личности в разных социальных взаимодействиях. Психологические особенности процесса самоутверждения подростка проявляются в положительном «Я» – измерении (стремление к пониманию, похвале, уважению) и отрицательном «Я» – измерении (стремление к агрессивности, конфликтности, хамству). Результаты исследования свидетельствуют, что личность подростка (современный ученик) в учебно-воспитательном процессе быстрее стремится самоутвердиться и самоопределиться с собственными желаниями, нравами, намерениями в разных спектрах «Я».

Ключевые слова: личность подростка, самоутверждение, самораскрытие, самоопределение, самореализация, самооценочность, самоуважение.

Постановка проблеми. У сучасних умовах сьогодення спостерігається тенденція до зростання безробіття, невизначеності, нестабільності у майбутньому, слабкому соціальному захисті молодій людині, що породжує в неї стан внутрішнього конфлікту та дифузного уявлення про власне «Я». У швидкоплинному процесі інформаційно-комунікаційних технологій, підростаюча особистість не завжди може адекватно самовизначитися з власними труднощами та позитивно відгукуватися на освітні зміни. Сучасна молодь, як правило, обирає для себе власний репертуар соціальних ролей, різноманітний спектр поведінки та спілкування, а також «різнопланове» змістовне дозвілля. Вважаємо, за

необхідне висловити думку, що з одного боку, підростаюча особистість у змозі самотійно пройти власний шлях позитивного «Я» утвердження та самовдосконалення, а з другого, – дозволяє собі негативно вибудовувати власну життєву «траєкторію проблем», не задумуючись про їх наслідки.

Підростаюча особистість у психологічному вимірі прагне якомога швидше подорослішати, тобто самоствердитися. Однак варто розуміти, що прагнення до самоствердження особистості можуть виявлятися у позитивному та негативному змісті. На нашу думку, позитивний ракурс самоствердження презентується розумінням, повагою, схваленням, конструктивним спілкуванням до інших, а негативний ракурс самоствердження, навпаки, демонструється конфліктною поведінкою, агресивним ставленням, зухвалістю, самовпевненістю до оточуючих. Отже, важливими у цей період для особистості є такі прагнення до самоствердження, самовизначення, самореалізації тощо. У науковому ракурсі питаннями самоствердження зростаючої особистості займалися зарубіжні вчені: Н. Харламенкова, Є. Нікітін, М. Цибра, Л. Петровська, а також і вітчизняні дослідники, котрі зробили значний внесок у психологію особистості, зокрема І. Булах (особистісного зростання підлітка), І. Бех (духовно-розвивального потенціалу розвитку особистості), Л. Осьмак (самоствердження депривованої особистості); М. Савчин (моральної сфери особистості підлітка).

Метою нашої статті є окреслення проблеми самоствердження особистості в умовах сьогодення.

Для досягнення поставленої мети нами конкретизовані такі **завдання**:

- на основі практичного ракурсу щодо утвердження «Я» підлітка в макро- та мікросоціумі визначити їх засоби утвердження, які впливають на власне «Я» в соціальному просторі;
- експериментально дослідити, що проблеми сучасного підлітка пронизані кризь призму його самоствердження та самоцінності.

Як підкреслюють зарубіжні вчені Р. Байярд, Д. Байярд, А. Грецов, Д. Фельдштейн до проблем психологічного напрямку варто віднести:

- емоційну нестабільність учнів; нездатність їх досягати поставленої мети;
- нездатність контролювати свої дії; відсутність впевненості в собі; труднощі у спілкуванні з дорослими та однолітками.

Так, Н. Браташ зазначав, що спостерігається тенденція до сучасних проблем виховання особистості. В цілому труднощі, що виникають в учня, спонукають задуматися та зробити певні корективи у власному «Я» та «Я-іншому». Насамперед, це відсутність активної життєвої позиції, особистісне становлення та самоствердження молодого людини, відсутність інтересу до питань культури та мистецтва, невміння учнів діяти одним колективом, розвиток самоврядування в школі, відсутність інтересу, мотивації до навчання, недостатня інформованість учнів про роботу, мету і завдання існуючих молодіжних організацій, проблеми майбутньої професії, проблеми здорового способу життя тощо.

Узагальнюючи теоретичний досвід роботи зарубіжних та вітчизняних вчених, можна стверджувати, що до психолого-педагогічних проблем у молодіжному учнівському середовищі належать: низький рівень життя, безробіття, значна економічна та соціальна залежність від батьків; шлюбно-сімейні проблеми (високий рівень розлучень батьків, сімейні конфлікти); низька народжуваність; матеріальна незабезпеченість, відсутність умов для покращення житлових перспектив; поганий стан здоров'я та зростання рівня соціальних відхилень (злочинність, алкоголізм, наркоманія, проституція); втрата ідеалів, соціальної перспективи, життєвого оптимізму тощо.

Нами було також здійснено опитування сучасних учнів (підліткового та юнацького віку) щодо проблем, які їх хвилюють. Насамперед, це були проблеми безробіття; загального зниження життєвого рівня; зростання злочинності; самоствердження, самовизначення; зубожіння населення; наркоманія, алкоголізм, корупція; низький рівень заробітної плати, зневажливе ставлення до молодого (недосвідченої) особистості тощо.

Однак для ґрунтовного розуміння труднощів сучасних підлітків, нами було розглянуто проблему самоствердження крізь призму графічної бесіди, а також міні-твору.

Графічна бесіда «Моє коло спілкування» запропонована О.Щоткою [9; 10] й адаптована А. Реаном. Дає змогу визначити спектр комунікативних інтересів підлітків за відповідними секторами взаємин: «однолітки», «дорослі», «школа», «взаємини поза школою», що висвітлюють утвердження власного «Я». За допомогою графічної бесіди можна з'ясувати, в яких саме секторах (на основі яких позицій) самостверджуються підлітки, як часто вони спілкуються в колі своїх однолітків, друзів, дорослих або взагалі взаємодіють з ровесниками, які навчаються в поза-шкільних закладах (гуртках, секціях, клубах).

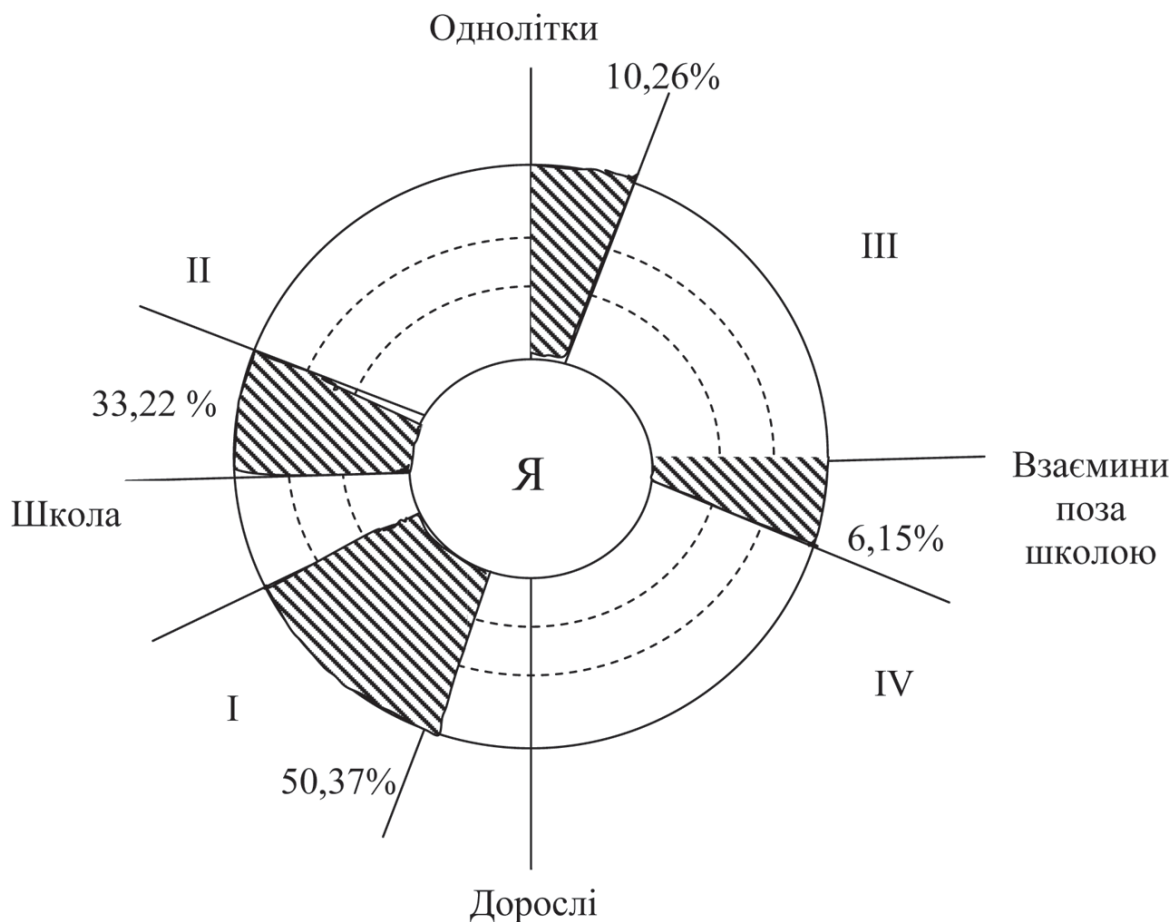
Крім того, нами було запропоновано підліткам написати творчий міні-твір «Хто Я?». Метою цього твору є визначення того, наскільки підлітки можуть вільно себе презентувати, за допомогою яких засобів вони самостверджуються, як вони себе оцінюють та демонструють у класі. В одних ситуаціях, підлітки можуть презентувати власні переваги та здобутки за допомогою сумлінності, справедливості, обов'язковості, а в інших ситуаціях, – навпаки, самостверджуються за допомогою власної амбівалентності, безвільності, безвідповідальності. Зазначений міні-твір дозволяє підліткам глибше «зануритися» у власний світ, оцінити власні переваги та недоліки, «змоделювати» картинку особистісного «Я» – життєствердження в соціальному просторі.

Отже, низка методичних засобів, що спрямовані на виявлення форм і засобів самоствердження підлітків, дозволяє встановити, до яких (конструктивних чи деструктивних) форм утвердження «Я» вдаються підлітки та як реалізують власні потенціали, за допомогою яких (позитивних чи негативних) засобів самоствердження у соціальному просторі.

Заслуговує на увагу й те, що у молодшому та старшому підлітковому віці набувають актуальності різні форми спілкування, за допомогою яких вони себе випробовують і можуть зіштовхнутися з певними проблемами, що врешті-решт окреслює їх вибір засобів самоствердження. Зважаючи на вищесказане, нами було проведено з учнями підліткового віку графічну бесіду «Моє коло спілкування». Кількісні показники за результатами проведеної бесіди відображено на рис.1.1.

Як видно з даних рис.1.1, більша частина молодших підлітків (50,37 %) надавали перевагу позиції «Я – школа – дорослі» (І сектор).

Це пов'язано з тим, що учні цього віку вже намагаються подорослішати й виконувати доручення дорослих. Крім того, вони добре розуміють, що необхідно вчитися для здобуття успіху в житті. Адже у молодшому підлітковому віці, учні все частіше знаходять спільну мову з батьками, вчителями, конструктивно спілкуються між собою, однак у них можуть виникати певні ситуації (труднощі), в яких вони ведуть себе неадекватно, аморально, що призводить до підвищеної їх тривожності, невпевненості в собі, а також спричиняє неадекватний рівень самооцінки й домагань, особистісних труднощів, нівелювання процесу самоствердження й самовизначення, й відтак породжує конфлікти не тільки з батьками, а й учителями. В особистості підлітка, з одного боку, виникають конструктивні міжособистісні взаємини з оточуючими, а з другого – неадекватне спілкування з ними.

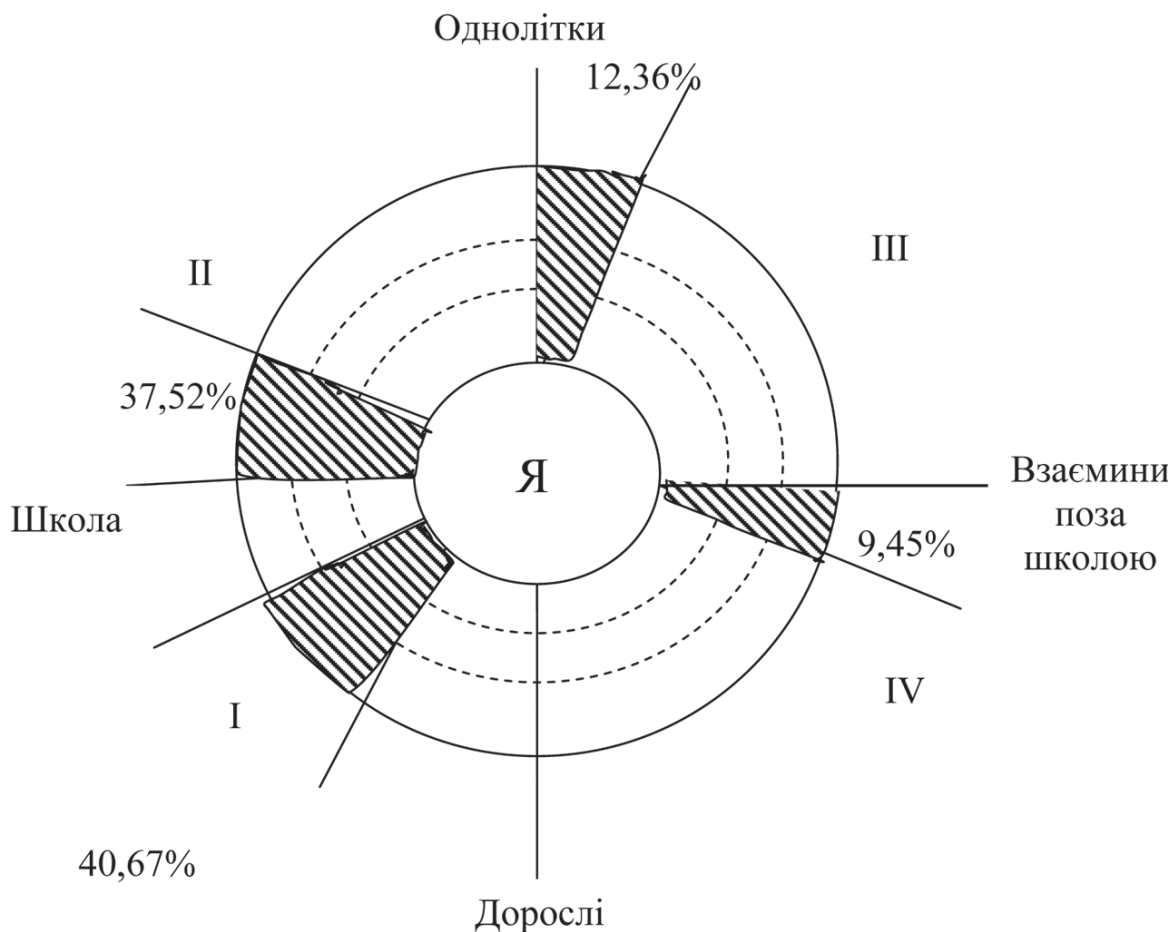
Рис.1.1. Голограма кількісних показників у міжособистісних взаємодіях учнів молодшого підліткового віку

Натомість старші підлітки також обрали позицію «Я-школа-дорослі», що становить у них 40,67% (I сектор) (рис.1.2). Констатуємо, що учні цього віку здебільшого прагнуть самостверджуватися у колі своїх однокласників і значущих дорослих. Вони намагаються багато спілкуватися на цікаві їм теми, відстоювати власну позицію, доручати іншим однокласникам певні завдання шкільного змісту, тим самим підлітки самостверджуються та глибше диференціюють прояви власного «Я». Більше того, досліджувані цього віку також прагнуть самостверджуватися серед дорослих, тим самим визначаються з власними позиціями, приймають оптимальні рішення, здійснюють відповідальний та серйозний вибір щодо складних питань будь-якого змісту.

Відносно аналізу взаємодій, у молодших підлітків, значно менший відсоток займає позиція «Я-школа-однолітки» – 33,22 % (II сектор). Це пов'язано з тим, що досліджувані більшу частину свого часу перебувають у школі. Відомо, що референтним оточенням для них виступають їх однолітки, в процесі спіл-

кування з якими вони обмінюються різноманітною інформацією, досвідом, тим самим і самостверджуються. У референтній групі в них виробляються вміння підпорядковуватися іншим, відстоювати власні права та обов'язки, а також збагачується їх потенціал взаємин з іншими. В референтних групах підлітки демонструють як позитивні, так і негативні риси, якості, засоби самоствердження.

Рис.1.2. Голограма кількісних показників у міжособистісних взаємодіях учнів старшого підліткового віку

У старших підлітків також здійснюється акцент на позиції «Я – школа –однолітки», що становить 37,52 % (II сектор). Це пов'язано з тим, що, самостверджуючись, вони віддають більшу перевагу діалогічному спілкуванню в товаристві однолітків, референтних осіб, дотримуються правил поведінки в значущому середовищі.

У відповідях досліджуваних молодшого підліткового віку констатовано факт підтвердження становлення їх самоствердження в молодіжних об'єднаннях, про що вказують показники позиції «Я–однолітки–взаємини поза школою», що становить

10,26 % (III сектор). Аргументується це тим, що підлітки взаємодіють та водночас самостверджуються не тільки серед своїх однолітків, але й беручи активну участь у самодіяльних колективах. Виконуючи певний вид діяльності, підліток самостверджується перед самим собою (особистісний простір), так і перед значущими дорослими (соціальний простір), позитивно переживає за власний успіх, докладає максимум зусиль для здобуття «перемоги» в своїй улюбленій справі.

У старших підлітків показник третьої позиції «Я – однолітки – взаємини поза школою» займає 12,36% (III сектор). Це пов'язано з тим, що досліджувані цього віку значно більше прагнуть провести час поза школою, відпочити від уроків, самостверджуючись, «розкривають» власні здібності та можливості до тих чи інших предметів, у них присутнє «гостре» почуття справедливості, щирості, гуманності, хоча й не заперечується і той факт, що їм також до вподоби і протилежні прагнення до безвідповідальності, зухвалості, аморальності тощо.

Варто додати, що старші підлітки чітко розуміють моральність чи аморальність власних учинків, але здійснюючи їх, вони тим самим самостверджуються, більше привертають до себе уваги, очікують визнання чи невизнання їх у своєму референтному оточенні. Натомість у молодших підлітків останню позицію займає «Я – дорослі – взаємини поза школою», що становить 6,15% (IV сектор). Зауважуємо, що учні цього віку не тільки самостверджуються в колі дорослих, однолітків, друзів, але й прагнуть «заявити» про себе нестандартним чином перед іншими значущими однолітками (близькими їм друзями), беручи при цьому певні ролі, відстоюючи соціальні позиції, які захоплюють їх шкільну аудиторію. Стає очевидним, що якщо молодші підлітки не в змозі досягти певного успіху в навчанні, вони здобувають авторитет у позашкільних освітніх закладах. Оскільки молодші підлітки досить підвладні та ще залежні від оточуючих, за ними здійснюється контроль з боку батьків і вчителів, тому їх вчинки частіше ще не цілком характеризуються аморальністю та деструктивністю, хоча існує частина підлітків, які вдаються до неадекватних дій та вчинків і прагнуть проявити своє «Я» в іншому змісті.

У старших підлітків показник останньої позиції «Я – дорослі – взаємини поза школою» становить 9,45% (IV сектор). Це пов'язано з тим, що учні цього віку, самостверджуючись, намагаються презентувати власні позиції та переваги свого характеру, поведінки, різних форм спілкування. Частіше вони входять

до різних соціальних неформальних груп, де самостверджуються й самовизначаються з власним вибором, прийняттям оптимального рішення та водночас беруть участь у вирішенні складних завдань.

Аналіз результатів показує, що особистість молодшого підліткового віку самостверджується у різних соціальних взаємодіях, намагається обирати позитивні засоби самоствердження, однак у певних складних ситуаціях вона може реалізовувати себе за допомогою негативних засобів самоствердження, що призводять до проблем та труднощів особистісного та соціального формату. Особистість старшого підліткового віку також самостверджується у різних соціальних взаємодіях, однак частіше її ваблять негативні засоби самоствердження, оскільки вона себе вже випробувала та проявила в позитивному ракурсі «Я» і бажає спробувати себе ще в негативному ракурсі «Я». Безумовно особистість цього віку може усвідомлювати негативні наслідки, і при цьому нічого не робити для їх подолання, очікує позитивної оцінки з боку дорослих. Отже, особистості сучасного підлітка дається можливість «саморозкритися», за допомогою як позитивних, так і негативних засобів. Так, підростаюча особистість самостійно вирішує, якою вона буде, як можна себе презентувати, що буде, якщо «Я» буду іншою, як вразити, здивувати інших».

Крім того нами було здійснено інтерпретацію міні-твору «Хто Я?», якісний аналіз якого показав, що більшість молодших підлітків (63,34 %) звертають увагу на власні особистісні властивості: я розумна, охайна, весела, смілива, добра, ввічлива тощо. На протипагу тому в меншості учнів цього віку (25,45%) виявлено, що вони гордо презентують себе завдяки негативним властивостям: я недисциплінована, непосидюча, неохайна, неуважна, ревнива, лінива тощо. Цікавим є той факт, що жоден з учнів не зазначив, що він учень, школяр, син, брат, онук, людина. Зазвичай, вони акцентували увагу на особистісному «Я»-просторі; якими вони є насправді, якими якостями, рисами володіють, якими бачать себе в майбутньому (косметологом, перукарем, дизайнером, візажистом, стилістом, лікарем, учителем тощо).

Молодші підлітки здебільшого самостверджуються в колі своїх однокласників і друзів, однак не заявляють про це «гучно», вони вважають, що це повсякденна дрібниця, на що не варто звертати надмірної уваги. Натомість у старших підлітків, констатуємо більшу зосередженість на таких особистісних властивостях, як моральність-аморальність, справедливість-несправед-

ливість, відповідальність-безвідповідальність. За міркуваннями самих підлітків з'ясовується, що їм добре відомо, якими вони мають бути, як необхідно поводитися у класі, на вулиці, вдома, однак, вони свідомо порушують ці норми й прагнуть «вільно», невимушено себе проявляти, намагаються віч-на-віч зустрітися із проблемами, їм подобається долати різноманітні перешкоди. Крім того, підлітки підкреслювали, що вони справді вдаються до хитрості, лукавості, підступності, брехні, оскільки прагнуть зрозуміти себе з цього боку, побачити, як реагують їх однолітки. Вдаючись до вищезазначеного, підлітки самостверджуються, випробовують власні можливості, наражаються на небезпеку, вдаються до ризикованих вчинків, розглядають власне «Я» з різних сторін, здійснюють вибір або позитивних, або негативних засобів самоствердження.

Варто зазначити, що незначна кількість учнів саме молодшого, а не старшого підліткового віку (12,56 %) взагалі відмовилися від написання міні-твору. Причини відмов учні аргументували тим, що: «Я дуже втомлений», «Мені важко зосередитися у класі», «Я зараз не можу думати», «Я ніколи про себе не писав», «Я не знаю, що писати, мені краще поспілкуватися з однолітками, однокласниками, аніж написати про себе» і т. п. Зауважуємо і той факт, що особистості молодшого підліткового віку досить важко самовизначитися з власними пріоритетами, ціннісними орієнтаціями, важко прийняти правильні рішення, у них відбувається боротьба мотивів: з одного боку, вони прагнуть досягти успіхів у школі, а з другого, – якомога більше спілкуватися та відпочивати з друзями та ровесниками. Разом з тим молодші підлітки знаходять найрізноманітніші форми самоствердження, проявляючи власну ініціативність, самостійність, активність, презентуючи власні здібності та можливості. Більше того молодші підлітки знаходять різні засоби самоствердження, проявляючи при цьому ініціативність, самостійність, наполегливість тощо.

Натомість констатуємо, що учні старшого підліткового віку (35,28%) велику увагу акцентували на зовнішності. За міркуваннями самих підлітків, які підкреслюють, що вони є дуже гарними, приємної зовнішності, привабливі, ретельно стежать за власною фігурою та красою, відводять багато часу для себе, іноді відвідують салони краси. Встановлено, що саме старші підлітки значно частіше звертаються до власної зовнішності, аніж молодші. Пов'язано це з тим, що старші підлітки не так хвилюються за шкільні успіхи чи невдачі, як молодші, для яких здобуття

успіху в школі наповнює й збагачує їх впевненістю, сміливістю, мужністю власного «Я».

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що проведене нами дослідження графічної бесіди та міні-твору з учнями підліткового віку показало, що молодшим здебільшого характерна позитивна, аніж негативна тенденція самоствердження особистості в період дорослішання. Опитування засвідчило, що більшість підлітків намагаються презентувати власні здібності та інтереси, досягати позитивних успіхів та результатів за допомогою позитивних виявів поведінки. У співтворчості з іншими, зазвичай, вдаються до компромісу, прагнуть займати лідерську позицію, їх міжособистісні взаємини характеризуються позитивною спрямованістю життєствердження. Однак при цьому подекуди спостерігається також і негативна тенденція самоствердження, що характерна для старших підлітків. Мабуть, тому, що вони в цьому віці залежні від думок дорослих (батьків, учителів) і прагнуть проявити себе нестандартними шляхами. Звісно, в таких підлітків переважають егоїстичні прагнення до самоствердження. Вони намагаються досягти успіхів за допомогою конфліктів, незгод, суперечок, власні пріоритети та амбіції презентують за допомогою агресивних міркувань і намірів. За допомогою негативних вчинків та поведінки досягають лідерської позиції, подекуди вдаються до сленгу в референтній групі однолітків, що характерне для негативної спрямованості життєствердження.

Список використаних джерел

1. Байярд Р. Т. Ваш беспокойный подросток. Практическое руководство для отчаявшихся родителей /Р. Т. Байярд, Д. Байярд ; пер. с англ. А. Б. Орлова. – М. : Семья и школа, 1995. – 203 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. –К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Грецов А. Г. Практическая психология для подростков и родителей / А. Г. Грецов. – СПб. : Питер, 2006. – 224 с.
4. Краковский В. Школа будущего – это школа воспитания. // Воспитательная работа в школе. – 2007.– № 1. – С. 5-8.
5. Петровская Л. А. Самоутверждение :путиистинные и ложные. Беседа психолога / Л. А. Петровская. – М. : Знание, 1987. –64 с.
6. Фельдштейн Д. И. Психология развития человека как личности: Избранные труды : В 2 т. / Д. И. Фельдштейн. – М.

- : Изд-во Московск. Псих.-соц. инстит. ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2005. – Т. 1. – 568 с.
7. Харламенкова Н.Е. Самоутверждение подростка / Н.Е.Харламенкова; [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Изд-во Института психологии РАН, 2007. – 384 с.
  8. Цыбра Н. Ф. Самоутверждение личности (социально-философский анализ) / Н. Ф. Цыбра /. – К.– Одесса : Высшая шк., 1989. – 192 с.
  9. Щотка О.П. Психологія підлітка: Психологічний практикум / О. П. Щотка. – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 248 с.
  10. Щотка О.П. Методи вікової та педагогічної психології: психологічний практикум / О.П. Щотка. – Ніжин: Вид-во ДПУ ім. М.Гоголя, 2005. – 151с.

In the article the information of theoretical and experimental maintenance concerning psychological problem of self-disclosure of growing up personality in different social cooperations is presented. The psychological features of the process of teenager's self-affirmation are shown up in positive «Me» measuring (desire to understanding, structural intercourse, approval, to respect, authoritativeness, of prestige and others like that) and negative «Me» measuring (desire to the aggressiveness, conflict, impudence, rudeness, unprintable languages, scornful relation and others) in the educational process and in extracurricular time.

The results of researches showed that junior teenagers' self-disclosure in a structural format (positive facilities of self-affirmation), and senior teenagers, with the exception of structural, – elect the destructive format of self-affirmation and co-operations with reviewer surroundings and growing man association.

Keywords: self-affirmation of a teenager, self-disclosure, self-value, self-realization, self-respect.

Отримано: 25.01.2013 р.